

ВІЙНА • НЕНАВИСТЬ • ПРОЩЕННЯ

Інтерв'ю спеціально для альманаху Богомисліє з відомим громадським діячем, євангельським богословом із Хорватії д-ром Мирославом Вольфом. Мирослав є автором понад 10 популярних книг, перекладених багатьма мовами. Російською перекладені його книги «Зневага і прийняття» («Презрение и принятие»), «За подобою Нашою» («По подобию Нашему»).

Інтерв'ю провів **Федір Райчинець** 2 травня 2022. Транскрибування і переклад з англ. **Тетяни Герасимчук і В'ячеслава Герасимчука**. Переклад укр. **Андрія Богутти**.

Федір Райчинець: Ви вже висловлювали деякі міркування про війну Росії з Україною, а також говорили про богословські та культурні передумови цієї агресії. В Оксфордській декларації та інших документах засуджується сам факт агресії та проголошується відмова вирішувати розбіжності за допомогою зброї. Документ також розкриває згубність концепції «русского міра». У зв'язку з цим перше запитання: Чому власне з'явилася ідея «русского міра», що дало їй життя, в чому її джерело та богословська порочність?

Мирослав Вольф

Мирослав Вольф: Це дуже важливе запитання. Я не можу назвати себе експертом в історії зародження ідеї «русского міра», але можу сказати точно, що «русский мір» передбачає виразну єдність у політичній, культурній і релігійній сферах діяльності суспільства. І тут, як і в багатьох подібних ситуаціях, саме тісна єдність релігії та політики на службі в певних культурних та етнічних прагнень створює серйозні труднощі, адже релігія змушена обслуговувати ті чи інші політичні ідеали. До того ж певні релігійні традиції та релігійні лідери охоче беруть участь у цьому процесі. Але коли ми говоримо про християнську віру, то розуміємо, що існує якась гостра тривожність і глибока суперечність між визнанням християнської релігії, в центрі якої – розп'ятий Христос, і наданням себе як інструмента боротьби за домінування, яке досягається здебільшого безсердечністю та жорстокістю. Тому на нас лягає

відповідальність – саме тому я погодився взяти участь у складанні й підписанні декларації та неодмінно озвучити головне: християнська позиція не пропагує будь-яку легітимність війни Росії в Україні. Вона нелегітимна та суперечить духу віри, а не є якимось легітимним наслідком чи продуктом віри, як це проповідує ідеологія «руського міра».

Ф.Р.: Ви згадували про християн як «ненадійних союзників». Якщо не помиляюся, ідея належить Барту... Ви говорили про необхідність віруючим залишатися «ненадійними союзниками» правителям чи партіям, зберігаючи вірність людству в особі друзів, сусідів, чужих людей і ворогів. Як це можливо для українських християн у сучасному контексті?

М.В.: Для християн це непросте питання з будь-яких перспектив. З одного боку, християни повинні бути в рядах тих, хто бореться проти пригнічення та агресії, та підтримувати цю боротьбу, з іншого – вони повинні дотримуватися в цій боротьбі здорової дистанції, поважаючи глибоку відданість релігійним традиціям християнської віри, яка не перебуває у розпорядженні будь-якої воєнно-політичної чи якоїсь іншої «справи». Я можу пояснити це по-іншому: останній приклад релігійної лояльності – це «руській мір», тобто його повне отожднення з проєктом, який виявився аморальним і порочним. З іншого боку, навіть в етично справедливій боротьбі, мету якої ми підтримуємо, завжди є способи, якими в контексті конфлікту — чи то між окремими людьми, чи між країнами — ми можемо скористатися, пішовши на компромісу.

Ми можемо піддатися спокусі зайняти позицію, що буде суперечити самій боротьбі за людяність, яку ми ведемо. Гадаю, тут має бути критична дистанція церкви, попри те, що вона підтримує добру «справу». Я можу це перефразувати так: критична дистанція потрібна в кожній конкретній ситуації для добра самої «справи». До того ж жоден зовнішній спостерігач не зможе визначити, якою повинна бути ця критична дистанція. Ви, ваші друзі та ваші співвітчизники повинні самі визначити цю дистанцію, оскільки перебуваєте у центрі ситуації і добре її розумієте. Ми перебуваємо за її межами, і можемо тільки підтримувати вас [у вашому рішенні].

Ф.Р.: Зараз можна чути лозунг: «Не забудемо, не пробачимо!». Справді, як пробачити Бучу і бійню, що триває дотепер у Маріуполі? Що означає простити ворогові з християнського погляду, якщо він не просить прощення, і подовжує чинити жахливі злочинства проти людства? Можна простити без прохання про прощення? І як тоді молитися молитвою «Отче наш», де є слова «і прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим»?

М.В.: Моя особиста позиція така: прощення відбувається між двома сторонами конфлікту. Але водночас у прощенні присутній одно-сторонній елемент, тобто я повинен простити навіть тоді, коли прохання про прощення не було. Однак прощення повністю досягає цілі тоді, коли його приймає інша сторона конфлікту. Як вона має його прийняти? Ця людина має, по-перше, покаятися, по-друге, відновити збитки. Якщо кривдник відмовляється це робити, якщо він не бажає приймати пропонування йому дар прощення, то й процес прощення залишається незавершеним, і прощена людина не здобуде повного прощення. Якщо перенесемо цей принцип у нашу реальність, це означатиме, що прощення буде можливе тільки тоді, коли злочинець зрозуміє та визнає, що скоїв злочин, та забажає зрестися вчиненого. Це не означає, що у мене [як потерпілої сторони] немає духу прощення. Зовсім ні. Тоді виникає запитання: як мені знайти сили для того, щоб захо-тіти простити й запропонувати прощення злочинцю, який прямо зараз продовжує вчиняти злочини?

Проте я вважаю, що зараз на порядку денному стоїть питання, як захистити невинних, а не говорити про прощення. Що ми можемо зробити, так це у боротьбі з ворогом виявляти до нього любов. Я думаю, що це глибоко християнська позиція. І мені здається, що якщо говорити про концепцію справедливої війни з християнської позиції, то це має бути концепція війни, в центрі якої також буде присутній елемент любові до ворога. І це можливо в теорії, хоча дуже важко в конкретних ситуаціях.

Ф.Р.: *Повертаючись до часто повторюваної фрази «Не забудемо, не пробачимо», як би Ви прокоментували її?*

М.В.: Іноді люди кажуть: «Ми пробачимо, але не забудемо», іноді: «Ніколи не пробачимо і ніколи не забудемо». Я розумію емоційну позицію людини, проти якої було скоєно злочин. Зараз ідеться про таке кричуще зло, прощення і забуття якого неможливо навіть уявити. Це зло залишило настільки глибоке тавро на особі та ідентичності людини, що воно буде визначати її ставлення до злочинця. Я надіюся, що з часом ця позиція зміниться на бажання простити, і коли настане повне зцілення, можливо, в майбутньому буде змога забути чи не згадувати [скоєне зло].

Ф.Р.: *Як не втратити віру, бачачи воєнні злочини? Що реально означає богословське твердження: «Бог, який страждає, перебуває з нами в українських руїнах»? Що можна сказати матері, на очі якої вбили її грудне немовля?*

М.В.: Дуже хороша фраза – «Бог серед руїн». Адже велике запитання у свідомості кожної людини, яка страждає, особливо страждає несправедливо від непомірно сильного гнобителя, звучить саме

так: «Де Бог у моїй ситуації?» Це запитання ставив відомий автор Елі Візель, бачачи, як уночі вішали молодих людей, які не могли відразу померти під вагою власного тіла, бо були занадто виснаженими. Сам Ісус на хресті ставить це запитання. Так само колись запитував Йов. Це відоме запитання: Де Бог? І я думаю, що це запитання віри. Воно стосується не так бачення, як віри та надії на те, що Бог присутній із нами навіть у цей момент страждань. Як Бог присутній? Гадаю Його присутність виявляється в тому, що благодать більша від усього зла, що світло не може вичерпатися в пітьмі, навіть якщо воно зараз перебуває в долині смертної тіні. Мені здається, що це розуміння генерується вірою. Можливо, ви знаєте, що мій батько повірив під час маршу смерті. Він повірив після багатьох днів і навіть місяців проклять на адресу Бога за неймовірну несправедливість... Це довга історія. Та зрештою він повірив, бо якось побачив любов Божу, присутню з ним навіть у стражданнях. Гадаю, це і є присутність Бога серед руїн, присутність Бога, який іде поруч із нами та виводить нас.

Ф.Р.: *Так, я розумію, ви розповідали цю історію. Не пам'ятаю тільки, це було в «The End of Memory» чи в «The Store of my Army Years».*

М.В.: Це було в «The Story of my Army Years». Я саме зараз працюю над книгою, в основу якої буде покладено пережитий досвід мого батька. Мені здається, що запитання, яке ставлять українці та ті, хто переживає подібний досвід, своєю суттю стосується набагато ширшого спектра питань. У нашій ситуації воно просто надзвичайно загострене й актуальне. Насправді ж запитання звучить так: Як людині жити та переносити страждання, яких вона неспроможна уникнути? Де брати сили? Де Бог? Що в такій ситуації буде потіхою? Як людина може втішатися і водночас повставати [проти несправедливості]? Як умістити Бога, думаючи при цьому, що Бог десь далеко?

Ф.Р.: *Зараз склалася непроста ситуація з мовчазною більшістю християн. Ми говоримо передусім про християн у Росії. Відомо, що багато із них не підтримує політику Путіна, але відкрито не висловлює свої думки зі зрозумілих причин. Чи маємо ми право засуджувати їх? Можна говорити, що своїм мовчанням вони, принаймні, опосередковано підтримують путінський режим. Але чи можемо ми звинувачувати їх? Чи повинен звучати пророчий голос Церкви з уст усіх, чи тільки тих, кому Бог дав силу це робити? Словом, як ставитися до цих мовчазних християн?*

М.В.: Ставитися до такого явища можна не інакше, як із сумом. Щонайменше, з сумом. Сталося те, чого не мало статися. Сумно від того, в якому становищі вони опинилися, бо, живучи під тиском страху, не можуть набратися сміливості й підняти свій голос. Сумно,

оскільки пророчий голос не чути, і [тому] ситуація ніяк не може змінитися. Чи можемо ми їх звинувачувати? Мені не подобається ідея звинувачення. Я б радше говорив про те, як усе має бути. Пророки в таких випадках підіймали свій голос, Ісус казав, уся наша традиція каже, що якщо ви повністю присвячені тому, щоб робити правильне, то це буде для вас важливіше, ніж будь-який комфорт чи навіть життя. Так було з Авраамом, Йовом, Ісусом, учнями, і це те, що постійно відбувається впродовж усієї історії. Я так оцінюю цю ситуацію. Водночас я б не звинувачував когось, бо не гарантую, що не поведився б так само, опинившись на його місці.

Ф.Р.: *Між християнами України та Росії сьогодні росте стіна. Деякі християни не хочуть мати нічого спільного з іншою стороною. До того ж таке відбувається як в Україні, так і в Росії. Як бути в такій ситуації? Чи є можливість зруйнувати цю стіну, обійти її, пробити в ній пролом?*

М.В.: В особливо напружених відносинах міжрелігійний діалог, міжцерковний діалог, екуменічний діалог набуває дуже складного характеру. Я спостерігав це у відносинах між християнством та ісламом. Люди, думаючи, що їм загрожує іслам, і виробивши майже фундаменталістське ставлення до нього, вважають, що якщо хоча б на йоту поступляться у своїх позиціях, то все піде шкереберть, і вони не зможуть протистояти тому злу, з яким стикаються. Я можу тільки уявити, яка ситуація склалася в Україні. На кону – життя людей! Особливо життя українців. Ідеться про життя і добробут великої кількості людей. Люди, які в такій ситуації подають руку дружби, не виправдовуючи дій протилежної сторони, – справжні герої та святі. Гадаю, було б добре, якби ми всі в таких випадках шукали креативні способи взаємодії, які б навіть у маленькому масштабі символізували початок діалогу. Є певні спільні речі, на які ми маємо різні погляди, але які можна обговорювати й досягати щодо них домовленостей, якщо не примирення, то принаймні не поглиблення конфлікту.

Ф.Р.: *Ви зачепили суть наступного мого запитання. Про примирення. Чи можливий шлях до примирення християн України та Росії після активної фази війни, та яким він може бути в нашому конкретному випадку? Як може йти процес прощення після війни? Що б ви запропонували?*

М.В.: Кожна ситуація особлива. Але, як мені здається, процес примирення повинен відбуватися за таким порядком: «рука – серце – розум». Саме так, а не «розум – серце – рука». Мені здається, що часто деякі приклади взаємозв'язків зрештою набувають формату культурних заходів, деколи – спортивних змагань тощо. А це

може привести до більш довірливих кроків, потім виникає певна прихильність до наступних кроків, і в майбутньому вже можна буде говорити, що розпочався реальний процес руху до зближення. Проте у всьому цьому процесі примирення для мене дуже важливим є бажання шукати істину. Так, звичайно, люди кажуть: «Істина – це перша жертва війни», зважаючи на пропаганду, що працює. Але саме з цієї причини ми маємо зберігати, якщо не істину в абстрактному філософському розумінні цього слова, то принаймні загальну домовленість щодо того, що відбулося. Визначені кроки у напрямку до цієї цілі будуть відігравати важливу роль для майбутнього примирення. Для примирення необхідно хоча б якість прощення, хоча б якість усвідомлення того, що було вчинене зло. Проте це усвідомлення не прийде без спільного усвідомлення того, що було добрим і що було злим. Наступний крок: назвати це злом. Для цього істина дуже важлива.

Ф.Р.: *Я часто чув, що відліком для примирення має слугувати якийсь спільний наратив, коли обидві сторони зможуть сказати: сталося те й те. Це те, що Ви мали на увазі, коли говорите, що істина життєво необхідна [для примирення]?*

М.В.: Так, гадаю, можна прокласти таку наративну лінію. І якщо не вдаватися до питання, маючи надто високі очікування, пов'язані зі словом «істина», наприклад, пошук істини або пошук істини в комісіях зі встановлення істини та примирення тощо, то обов'язково потрібен якийсь загальноприйнятий наратив подій, що має слугувати основою для просування назустріч примиренню. Проте, гадаю, примирення в якихось діях або спільних проектах часто передуює появі цього загальноприйнятого наративу, як Ви висловилися.

Ф.Р.: *Сьогодні головна проблема – зупинити війну. Але як не допустити війну у своєму серці? Як зупинити самознищення? Як приборкати цілком правомірне та природне відчуття ненависті, яку викликають злочини та реальний геноцид українського народу?*

М.В.: Я розумію, про що Ви кажете. Це неймовірно складна ситуація. Уже згадував про марш смерті мого батька. Це було пеклом. Він кожен день проходив близько 30 миль, тобто 50 кілометрів, маючи харчування, еквівалентне 200 калоріям. Води було мало, тому люди щоранку злизували росу з поверхні трави. Гадаю, в деяких частинах України ситуація була подібною. Це дуже важко. Об'єктивно батько пережив суцільне пекло. Тоді почала підійматися злість через те, що з ним, абсолютно невинним чоловіком, відбулося. Те, як ця злість проходила крізь нього, було своєрідним відображенням зла, яке уже було в його душі. По суті, батько жив у подвійному пеклі: в пеклі фізичному, зовнішньому, і в пеклі, яке

з'явилося всередині. Це було справжнє рабство. Тому коли він зрозумів, що Бог є любов, ситуація для нього раптом змінилася. Ні, його обставини залишилися незмінними, але його життя змінилося, батько навіть ззовні змінився, тому що раптом побачив світло, промінь благодаті Божої, який пробився крізь темряву та вилився на його душу. У нього з'явилася надія. Тому що, до цього він був закритий зсередини свого пекла. Як така трансформація відбувається? Я схилився до думки, що це робота чудесної благодаті. Чому з моїм батьком це сталося тільки через два місяці гніву? Чому саме в той момент? Так вийшло, що він познайомився з одним чоловіком – можливо, ви чули про нього – Вено Лустіг, він був служителем. Тоді ще молодий, він був у тій самій групі, що і мій батько. Батько побачив в ньому деякі риси, які, якщо пам'ятаєте, описував Достоевський в образі Мишкіна. Завдяки всьому цьому мій батько зміг подивився на ситуацію в новому світі.

Ф.Р.: *Це нагадує мені логотерапію Віктора Франкліна. Людина знаходить суть серед пекла, і це дозволяє їй зберегти розум, попри навколишнє божевілля.*

М.В.: Так.

Ф.Р.: *Яка найбільша духовна небезпека чекає зараз євангельських християн України? Яка найбільша небезпека для християн Росії? Якщо порівнювати ці дві групи людей, які можна відзначити небезпеки для них?*

М.В.: Я так розумію, це має бути погляд зі сторони?

Ф.Р.: *Так, з огляду на Ваш досвід та мислетворний спадок, здобутий у галузі богослов'я прощення та примирення.*

М.В.: Я б сказав так: втрата віри, але в різних варіаціях цього явища. Якщо говорити про церкви з боку агресора, то це втрата віри через повну деформацію її суті. Форма залишається, але ця форма стоїть на службі глибокій опозиції самій вірі. Можна говорити про забруднення суті віри. І ця суперечність, яка особливо очевидна для тих, хто споглядає ситуацію збоку, – їхні діти колись стануть їхніми суддями, – часто призводить до повного зречення від віри. Тому що віра була явно зраджена, зведена до того рівня, коли вона уже перестає бути вірою, а ступінь лицемірства виходить за всі межі.

Якщо говорити про віруючих постраждалої сторони, то, як мені здається, може виникнути тенденція використовувати віру як зброю у боротьбі. І це також буде в певному розумінні деформація і пригнічення віри. Найтяжчим буде прислухатися до голосу істинної віри та розсудливості, коли ситуація буде здаватися такою, щоб вчинити інакше. Це можуть бути маленькі або ве-

ликі компроміси та лицемірні вчинки. Будуть і інші спокуси, які цілком зрозумілі в цій ситуації, але вони-таки будуть вимагати від віруючих глибини посвяти, певної мудрості, щоб розуміти, як потрібно робити те чи інше, тому що не завжди праведні методи правильні, бувають глибоко помилкові способи дотримання праведності та збереження чистоти. Що означає бути по-справжньому залученим у таке життя, яким воно є, і водночас зберігати глибину посвяти? Дітріх Бонгеффер – добрий приклад цьому. У нього було усвідомлене розуміння того, що він робить, і він із вірою проживав кожную ситуацію. Це під силу тільки тим, хто своїм життям демонструє, що означає страждати за чистоту віри в контексті боротьби за виживання.

Ф.Р.: *Дякую. І останнє запитання. Чи маємо ми поділяти активну участь християнина в допомозі стражденим і політичні заяви про це? Багато хто вказує на приклад Христа і раннього християнства. Як відомо, Ісус жив у період римської окупації, і Його не одноразово провокували зробити політичну заяву, але навіть коли Йому розповіли про кричущий злочин Пілата, який змішав кров галілеян з їхніми жертвами, Він не підписав ніякої декларації, а сказав: «Коли не покаєтесь, то загинете всі так». Як не перетворити війну в інформаційний привід?*

М.В.: Мені подобається запитання. Я вважаю його дуже важливим. Декларації можуть бути проявом самоправедності, бажанням зробити якусь офіційну заяву, щоб не виконувати важку роботу, бажанням показати себе причетним до страждань пригноблених, показати себе більш святим і вищим від тієї чи іншої ситуації. [До того ж можуть лунати] заклики до покаяння. Мені подобається заклик до покаяння, але такий, як робив Ісус. Його заклик до покаяння не нагадував ще одне самоправедне дійство, це була і не декларація, і не засудливе махання пальцем. Гадаю, речі, про які ми говоримо, пов'язує необхідність мати особливу мудрість, чутливу до суті віри та ситуації, щирість віри, якусь її прозорість. Це може бути дуже складне завдання, особливо, коли, здавалося б, потрібно зробити абсолютно чітку засудливу заяву, бо ми зіткнулися з повністю зрозумілим виявом злочину, який потрібно засудити. Але мені здається, що такі звинувачувальні заяви можуть мати вагу, якщо будуть супроводжуватися практичною залученістю у наявну ситуацію. Можливо, це і є саме тим, чого вчить нас приклад Ісуса.

Ф.Р.: *І на завершення, яке б слово надії Ви залишили українцям, які, як і я, щодня бачать самі руїни, і не лише будинків, але й людських життів? Сьогодні я бачив у таких руїнах стареньку бабусю, яка ходила навколо свого зруйнованого дому. Я подумав: мені 50 з гаком, я ще зможу дати собі раду, а вона? Якщо говорити про*

молодих людей, то серед них стільки розчарованих і зневірених на тлі всього, що відбувається навколо! Що Ви можете сказати нам, чим потішити?

М.В.: Коли я був у ситуаціях, нехай зовсім не таких страшних, в яких перебуває багато людей в Україні, я повторював собі Псалом 22: «Господь – то мій Пастир... Коли я піду хоча б навіть долиною смертної темряви, не буду боятися злого, бо Ти при мені». Ці слова мають дуже особистісний характер, це не якісь загальні фрази – це все про мене. Мені було б важливо це чути. І я надіюся, що якесь подібне слово, сказане особисто людині від Бога, стане променем світла у пільмі. Можливо, хоч дешиця сили воскресіння, яка раптово відкриється людині, допоможе їй побачити за хмарами небо, і вона здобуде надію.

Ф.Р.: *Дякую, Мирославе. Мушу зізнатися, що до війни не любив читати псалми. До ситуації з Оксаною (дружина Федора Райчинця відійшла до Господа понад рік тому. – Прим. ред.) я не розумів цю літературу Біблії, але коли розпочалася війна, я якоюсь мірою відкрив для себе цю книгу. Тому зараз щонеділі я виставляю в фейсбуці пост із псалмом, який у цей момент резонує з моїми внутрішніми переживаннями сучасних подій. Востаннє – це за православним календарем була Провідна неділя – я навів 72 псалом. Я думаю, цей Псалом Асафа є хорошим текстом на тему сумнівів. Коли ви бачите, як зло править, як праведні страждають, ви одразу проводите паралелі з нинішніми подіями. Дякую, що звернули нашу увагу на Книгу Псалмів.*

М.В.: Я абсолютно погоджуюся. І у мене був такий досвід. Іноді, під час спільних читань Святого Письма, якщо я тоді не був у конфліктній стресовій ситуації, то думав: чому псалмоспівці постійно говорять про ворогів? Чому за ними увесь час хтось гнався? Ця тема напряду мене не торкалася, і я подумав, можливо, відійти від неї. Між іншим, востаннє, коли я це відчував, був на ретриті в бенедиктинському монастирі, де ми щодня молилися текстами з псалмів. Я нагадав собі, що коли люди борються, і на кону стоїть їхнє життя, як і було з авторами цих біблійних уривків, то ці псалми відчуваються неймовірно сильно! Я пам'ятаю одне з найпотужніших переживань під час моїх проповідей – це було в ситуації в Осієку. Я проповідував на текст 136 псалму: «Блажен, хто ухопить і порозбиває об скелю і твої немовлята!» Там було багато біженців із різних місць – понад 50 відсотків присутніх. Мені потрібно було прочитати цей псалом і прокоментувати його, описати цей псалом як літургійну молитву і вияв люті, яка вирувала в середині. Це була дуже сильна проповідь – не тому, що я проповідував, а тому, що це було Слово Боже, сказане саме в контексті

тієї ситуації. У нашій розмові ви висловили дуже цікавий досвід відкриття для себе Книги Псалмів.

Ф.Р.: *Дозвольте мені поставити ще одне, бонусне, запитання. Яку книгу Ви рекомендуєте прочитати нам або людям, що перебувають у такій ситуації? Богословську літературу чи якусь іншу книгу?*

М.В.: Важке запитання. Недавно я прочитав книгу Джеймса Коуна «The Spirituals and the Blues». Це було дуже цікаво, тому що ці пісні склалися у контексті жахливих утисків рабів. Я також читав прекрасну книгу Густава Гутьєрреса про Йова. Зовсім невеличка книжка, але це прекрасний коментар. І третя, яку я запропонував студентам, – це книга Юргена Мольтмана «Розп'ятий Бог». Думаю, кожна з цих прекрасних книг корисно прочитати. Якщо ви попросите мене виділити з них якусь одну, то я б вибрав коментар на книгу Йова Гутьєрреса, тому що він працює з біблійним текстом.

Ф.Р.: *Дякую. Було дуже приємно поспілкуватися з Вами. Можна сказати, що ми поспілкувалися завдяки війні. Дякую, що знайшли для нас час.*